

NEZNAN LJUBLJANSKI TISK IZ LETA 1577 IN NEKAJ PODATKOV
O NJEGOVEM AVTORJU

PRIMOŽ SIMONITI

Zasluzna raziskovalka zgodovine filozofije pri Slovencih pokojna univerzitetna profesorka Alma Sodnikova je naletela pri iskanju gradiva za študijo o filozofu Jakobu Straussu, Ljubljancanu po rodu, na droben spis o kometu, ki je bil natisnjen v Ljubljani leta 1577, v času, ko je tu delovala tiskarna Janža Mandelca, prva na slovenskih tleh. Ko mi je uredništvo Slovenskega biografskega leksikona naložilo, naj napišem članek o Straussu, sem se med iskanjem gradiva, ki ga Almi Sodnikovi ni bilo več dano zbrati, razveselil ob spoznanju, da pomeni najdba dragoceno obogatitev slovenske kulturne zgodovine. Resda se v starejši literaturi ta spis sem ter tja omenja¹, vendar doslej ni bil izpričan noben ohranjen izvod. Bibliograf Friedrich Ahn, ki je na začetku stoletja objavil med drugim tudi vzoren popis Mandelčevih latinskih tiskov² in med vsega 22 latinskimi tiski poznal 3 ljubljanske, ni vedel zanj. Tudi Logar³ in Berčič⁴ spisa o kometu nimata v razvidu. V vsakem primeru gre za prvovrstno bibliografsko redkost, saj so Mandelčevi tiski ob siceršnjih slovenskih tiskih 16. stoletja tako rekoč slovenske inkunabule. Zato podajam najprej bibliografski opis nove najdbe (izvirnik hrani dunajska Univerzitetna knjižnica, njegovo kserografirano kopijo, po kateri je narejen opis, pa ima Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani).

[Naslovna stran (fol. 1a):]

DESCRIPTIO / NOVI ET PRO= / DIGIOSI
COMETAE, QVI / hoc Anno supra Millefimum
quingentefimum / Septuagesimo septimo currente,
quarto / Nonnarum Nouembris ful- / gere inco-
epit. / PER DOCT: IACOBVM STRAVSSI = / fum
inlyti Ducatus Stiriae Phificum ordi= / narium,
facta. / Labaci, / QVAE EST CARNIOLAE ME-
/ tropolis per Ioannem Manlium, Anno / M. D.
LXXVII.

[fol. 1b:]

HAEMISPHAERIUM SEV / FACIES COELI
TEMPORE / primae apparitionis Cometae. [Nato
lesorez.]

[fol. 2a (sign. A²):]

REVERENDISSIMO IN CHRI / STO PRINCIPI
ET DOMINO, DOMI= / no Conrado, diuina pro-
uidentia Episcopa Labacenfi, / Serenifs: Prin-
cipis Caroli Archiducis Auftriae, &c. Domi= / ni
nostri clementifs: Confiliario, &c. Domino & /
compatrifuo gratiofifs.

fol. 4b, 25. vrsta:]

& Diabolus. Ad Diuum Matthaicum, Idibus No-
uembris, / Anno, &c. 77 / Reurendifs. Celf. V. /
addictifs. Iacobus Straus, ordi= / narius Phyl.
Stiriae.

⁴⁹ (velikost stavka 17 × 10,5 cm). 4 neoštevilčeni listi, lista 2 in 3 signirana A² in A³ Kustode. Fol. 2a: 33 vrstic; 2b, 3a, 3b: 34 vrstic; 4a: 32 vrstic; 4b: 30 vrstic. Naslovna stran s črkami v 5 tipih, strani 1b, 2a, 4a s črkami v 3 tipih, strani 2b, 3a, 3b, 4b s črkami v 2 tipih. Na fol. 2a lesorezna inicialka.

Naj navedem še naslov v prevodu: Opis novega in čudežnega kometa, ki je začel svetiti v tem tisoč petsto sedeminsedemdesetem letu četrtega dne pred novembrskimi nonami [= 2. novembra]. [Spisal] doktor Jakob Strauss, redni fizik slavne vojvodine Štajerske. V Ljubljani, ki je prestolnica Kranjske, [natisnil] Janž Mandelca leta 1577.

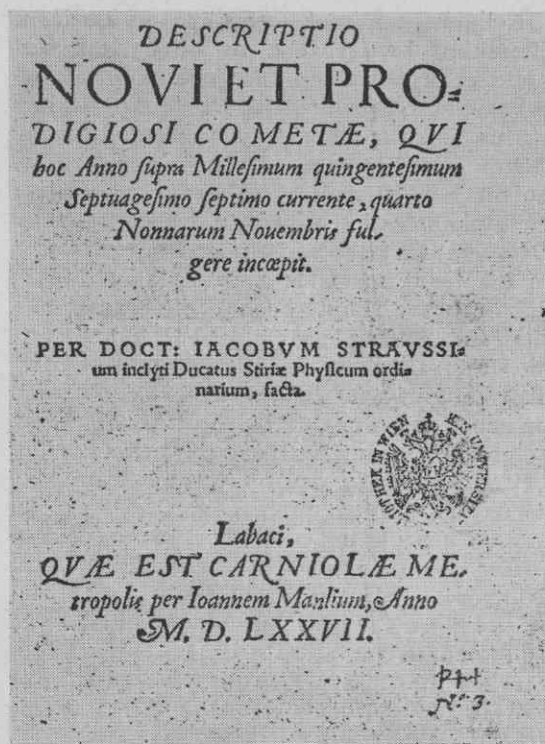
Jakob Strauss je delce posvetil 6. ljubljanskemu škofu Glušiču, ki ga imenuje »compater suus«, svojega botra, in ga na koncu datiral 13. novembra 1577. Opis kometa sam je pravzaprav omejen na nekaj uvodnih stavkov. Iz njih izvemo, da je avtor 2. novembra o prvem mraku (ko se prižgo bakle), ko se je ravno posvetil opazovanju zvezd in nebesnega svoda, nenadoma uzrl nenavadno repatico v podobi perzijskega meča. Široka da je bila 9 stopinj in od zemlje oddaljena tri zemeljske polmere, premikala pa da se je v ukrivljeni črti z juga proti severu, drugače kot zvezde premičnice. Po naravi je bil komet Saturnov, »blizu katerega se je bil vžgal in ki je nam umrjočim ljudem postavljen za znamenje prihodnje jeze...«⁵. Ta opis je na nasprotni strani (fol. 1b) ponazoril z lesorezom. Zlovešča narava planeta Saturna je iztočnica za nadaljnji tekst: Zato se vi vsi, ki živite na zemlji, pokesajte... Pisec je s svojim astronomskim opazovanjem po šegi tedanjih časov združil astrološko špekulacijo, in tako sledi klic k spreobrnitvi in pokori. Avtor roti bralce, naj bodo pokorni cesarju in deželnim knezom in v teh nemirnih časih složni: »Zakaj vsem kristjanom mora biti jasno, da se vsi puntarji in tisti, ki se upirajo oblasti ali s kakršno koli pretvezo hujskajo zoper monarhijo sveta in podirajo božji red, bojujejo zoper blagoslovljenega Kristusa, tega pa še nihče ni poskusil brez kazni. Gregor Veliki, po besedah in duhu in dejanjih hlapec Kristusovih hlapcev, pravi, da je med sinovi hudičevimi in sinovi Kristusovimi ta razloček da so sinovi jeze in hudiča uporni in puntarski nasproti oblasti, sinovi božji pa so miroljubni, varujejo novo zavezo Jezusa Kristusa, se med seboj ljubijo, skupaj nosijo breme, se z vsem sprijaznijo, da bi si tako pridobili kar največ ljudi — po zgledu svetih mož, ki niso sodili, da zgube svojo svetost in zapuste pra-

vo Cerkev, če sodelujejo v življenju države med pogani, ohranjajoč slovo, po kateri rastejo majhne reči, ali celo med pokvarjenim in čisto sprijenim ljudstvom božjim.«⁶ Ognjeni meč, ki se je prikazal v etru, napoveduje prihodnje zlo; in tako se besedilo stopnjuje v kar apokaliptične vizije: nemiri in punti bodo, vojske, potresi in kuga in lakota, strašni viharji in suše; »blizu je pravičnost in sodba božja, to je drugi prihod Sinu božjega, in dan jeze, dan stiske in bede, veliki in silno grenki dan.«

Ves spis je za tiste čase prav nič nenavadna mešanica astronomije, astrologije in teološke špekulacije. V pripoved je posejanih precej citatov iz Svetega pisma in nekaj namigov na sočasne dogodke. Časi so bili nemirni, spomnimo se kmečkih uporov, turških vpadov, verskih bojov in nemirov, katastrofalnih epidemij, ko se je že tako in tako praznovorni preprosti človek — in izobraženci v tem tudi niso bili izjema — v svoji nebogljenosti pred vnanjimi nesrečami zatekal k vsemu, kar mu je kakor koli obetalo uteho in rešitev.

Komet iz leta 1577 je bil menda najsvetlejša repatica stoletja. Videli so ga po vsej Evropi, prvič zapazili pa 1. novembra v Peruju; 3. novembra so ga opazovali v Londonu. Strauss je cenil njegovo oddaljenost od zemlje na 3 polmere, v resnici je bil (po izračunu iz 19. stoletja) oddaljen 270 zemeljskih polmerov.⁷ Taisti komet je od 13. novembra tega do 26. januarja naslednjega leta opazoval znameniti astronom Tycho Brahe; z merjenjem paralakse je dognal, da je komet bolj oddaljen od zemlje kakor luna, da so torej kometi kozmična svetila.⁸ To je bilo v nasprotju z aristotelsko tradicijo, ki je učila, da so atmosferski pojav, se pravi, pare, ki da so prišle v dotik s sfero ognja in se tu vnele. Strauss, ki cenil oddaljenost kometa na 3 zemeljske polmere, ga torej postavlja v subluarno sfero štirih spremenljivih in minljivih elementov.

Prav bo, če povemo še nekaj besed o avtorju spisa. Bil je Kranjec iz Ljubljane; kdaj se je rodil, ne vemo. Oktobra 1553 se je vpisal na dunajsko univerzo.⁹ Podatke do leta 1558 pa vsebuje tiskana voščilna pesem Vita Jakobeja (Iacobaeus), ki so mu jo posvetili prijatelji, ko je postal magister svobodnih umetnosti in filozofije.¹⁰ Po dveh distihih Gašperja Žitnika pravi pisec uvodnega posvetila, Ljubljančan Urban Cuzner (Zusnerus), da bi sicer rad sam napisal pesem prijatelju v čast, a ker nima pesniškega daru, je prosil Jakobeja, ki piše po Melancthonovi sodbi svoje verze bolj po naravnem daru kakor po naučenih pravilih, naj prevzame to nalogo. Sam prosi na koncu Bo-

Ljubljanski tisk iz leta 1577

ga, naj »naredi iz tebe hvaležnega in koristnega sinu naše domovine Kranjske, ki ji dolguješ, če vsega ne, vsaj zelo veliko«¹¹. Iacobaeus nam nato v pesmi pove, da se je Strauss rodil tam,

»Kranjske kjer mesto leži, po Ljubljani
reki nazvano,
Kranjske, ki s tiho vodo Save napaja
jo val.«

Tu je obiskoval šolo Lenarta Budine:

»V uk je k Lenartu šel, učitelju tukaj,
Budini,
bistrega uma se ves študijam svojim predal.

Njega v Ljubljani ima za učitelja
šola slovita...«¹²

Nato izvemo, da je šest let študiral na Dunaju in si tu pridobil vrsto prijateljev; med njimi so Kranjci Gašper Žitnik, Janez Cuzner, Luka Šeskar (Scheskarius); pred vsemi pa je omenjen tudi Kranjec Luka iz Dobropolja (Gutenfelder, Agathopedius), ki o njem pravi pesem:

»Luka tudi toplo ga je vzljubil v ljubezni
očetni,
mož, ki mu dobrost polja dala je svoje
ime.«¹³

Nekateri teh mož (omenimo še Lužičana Hieronima Lauterbacha) so bili ugledni učenjaki in organizatorji dunajske univerze: Jacobaeus je bil prvi pesnik Dunaja, poeta laureatus, Luka iz Dobrepolja profesor humanističnih ved, bonarum artium, dvakrat rektor univerze in spremljevalec Žige Herbersteina na diplomatskih potovanjih po Poljskem in Ogrskem; Gašper Žitnik, ujec Tomaža Hrena, je bil tedaj magister moralne filozofije in doktor prava, Lauterbach profesor matematike; tudi Šeskar je bil v Herbersteinovi službi; Urban Cuzner je bil pozneje protestantski predikant in nato fizik v Gradcu.¹⁴ Opraviti imamo tedaj s krogom uglednih Kranjcev, za katere je značilna močna pokrajinska zavest. Očitno je bila ta družba tudi protestantsko usmerjena. O tem priča že prilastek, ki ga ima v Cuznerjevem posvetilu Melanchthon — »praeceptor noster observandissimus«, in Budinova šola v Ljubljani je »celebris schola Labaci«. Morda bi podrobnejše raziskovanje življenja in dela teh in drugih pomembnih Kranjcev, ki so v tem času delovali na Dunaju, vendarle prineslo na dan kaj več, kar bi govorilo v prilogi tezi o nekakšnem zarodišču slovenskega protestantskega gibanja v dunajskem kulturnem krogu, sestavljenem iz Slovencev?¹⁵ Zanimivo tudi, da je nekaj članov te družbe povezanih z Žigo Herbersteinom; omenili smo že Luko Še-

Zadnji Straussov kolegar, posvečen škofu Janezu Tavčarju (izvod v AS med koledarji iz Tavčarjeve zapuščine)

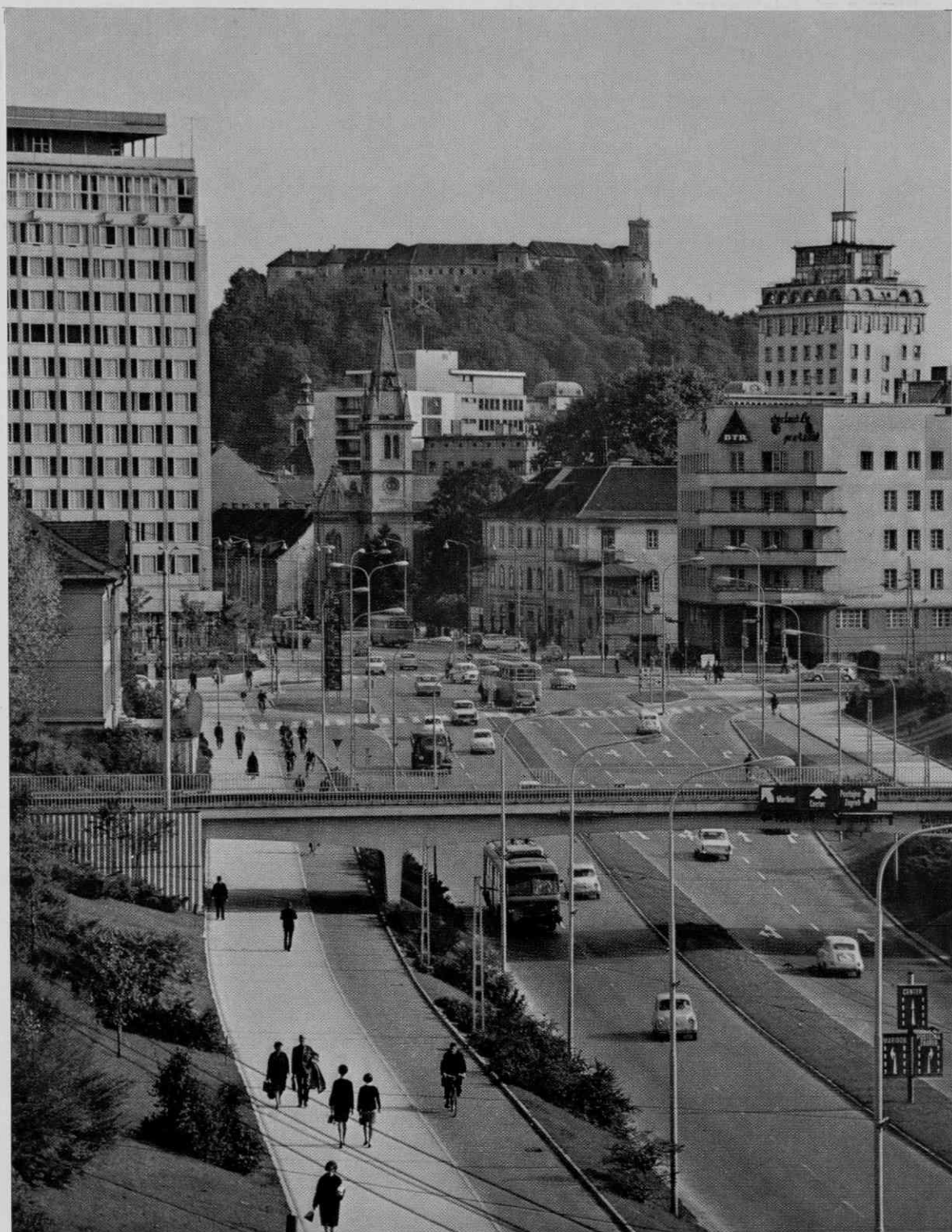
skarja in tudi Strauss sam je bil čez leto ali dve učitelj Felicijana Herbersteina, ki ga imenuje »inter omnes meae fidei olim conceditos adolescentes mihi . . . longe charissimus« (gl. spodaj).

Po doseženi magistraturi (1558) se je Strauss preživljal s privatnim poučevanjem. Ko je leta 1560 izdal svoj spis *Erotemata in libros Aristotelis de anima*,¹⁶ je v uvodu povedal, da mu je njegov učitelj Martin Eisenrein prejšnje leto, se pravi, 1559, prepustil svoja predavanja iz prirodne filozofije in je torej s tem postal redni profesor na univerzi. To delo je kar v znamenju Herbersteinov: posvečeno je že omenjenemu Felicijanu Herbersteinu; pred delom sta še dve pesmi Lužičanov Paula Fabricija in Hieronima Lauterbacha, na koncu pa dva poetična aplavza, prvega je napisal Nizozemec Hubert Luetanus, drugega biograf Žige Herbersteina Petrus Paganus. Čisto na koncu je še Juriju Andreju Herbersteinu posvečena elegija Casparja Cropaza, pesnika, ki je tudi sicer nastopal s poetičnimi komplimenti v čast Žige Herbersteina.¹⁷

Po citatu pri Denisu¹⁸ pravi avtor v uvodu: »Zdelo se mi je vredno truda, če v tem nadvse koristnem in mikavnem delu filozofije zgoščeno in na kratko zberem v kompendij, kar sem nekoč slišal po živi besedi pouka od učnih učiteljev, deloma pa zajemal iz pisanih spomenikov najboljših filozofov.« Delo samo

Naslovna stran Straussovega Almanaha za leto 1579, zelo lep Mandelčev tisk (izvod v AS)

Pogled proti središču Ljubljane z gorenjske strani

(Iz knjige Ljubljana 1945—1970, objavljene ob 25-letnici osvoboditve, ki jo je izdal in založil Mestni arhiv Ljubljana)

sestoji iz 144 vprašanj, erotemata, in odgovorov nanja »in katechetischer Lehrart«.

Strauss ni ostal prav dolgo na Dunaju. Spet izvemo zanj, ko so mu 27. januarja 1565 posvetili novo zbirko voščilnih pesmi;¹⁹ tedaj si je namreč na padovanski univerzi pridobil medicinski doktorat.²⁰ Prva dva epigrama, enega v grščini, drugega v latinščini, mu je posvetil znameniti, tedaj v Padovi delujoči humanist Francesco Robortello, znan predvsem po svojem komentarju k Aristotelovi Poetiki (Firence 1548); slede kratki epigrami, s katerimi počaste svojega učitelja Karl Waldpurg, že omenjeni Jurij Andrej Herberstein in Baltazar Wagn »in Wagensperg et Wellan« (Vagenšperk in Velenje). Nato posveča kar dolgo pesnitev (fol. 2b — 5b) v heksametrih »Ioannes Ramius Pfreimbdenis«. Po visokodonečem uvodu izvemo nekaj biografskih podatkov o slavljencu: rodil se je v Ljubljani, kjer se je že od mladih nog posvetil Muzam, nato pa študiral na Dunaju. Za poskušnjo tedaj močno razširjene poezije nekaj verzov v prevodu:

Tam je učenega čast in naslov si
pridobil magistra.
Vzljubi toplo, občuduje ga slavnega
Dunaja mladež,
v polnem številu časti mu vélike
vsa izkazuje,
svete pred njo ko razgrinja skrivnosti
bujne Prirode,
ko poučuje vse to z besedo zgovorno
jasneje,
kakor učila nekdanj je barbarska
modrecev tropa.
Lična o tem bo pričala knjižica,
Straussius, tvoja;
kar Aristotel nekoč je v dolgem spisu
obdelal,
duše vzgibe nenehne in sile v nji
plodovite,
tu — čudovito — razložil kratko si in
z žlahtno zvestobo...²¹

Tudi z astronomijo, ki se je, kot bomo videli, z njo ukvarjal tudi kasneje, se je v tem času intenzivno seznanjal; pobud je lahko dobil na Dunaju veliko, saj je imela tamkajšnja univerza v tej vedi bogato tradicijo (naj med dunajskimi astronomi iz prve polovice 16. stoletja omenim le Andreja Perlacha iz Svečine na Štajerskem). Ni se torej zadovoljil samo s poukom filozofije, pravi Ramius, temveč:

Vrhu tega se trudi, da zvez
bi krajem se skritim
z umom približal, do višnjih Boga da
vzpel bi se krajin,
videl premene usode, zazrl se vanje
od blizu...²²

In še mu ni dala miru vedoželjnost:

Najsi že Strauss je vse to in še več
temeljito proučil,
glej, zadovoljen ni bil, čeprav te reči
so največje.
Z vso prizadevnostjo zdaj posveti se
Maháona vedi,
jasno sestavljene spise velikega bere
Galena,
vse, kar zapisal je kdaj zdravnikov stan
bistroumni...

... Zatorej odpravi
v spremstvu Kamén se v krije
omikane italijanske...
Srečno dopotuje sem, v Antenorja
mesto junaka;
tu božanski je cesar, po bradi nazvan
rusolasi,
mično postaviti dal prebivališče
Muzam presvetim...²³

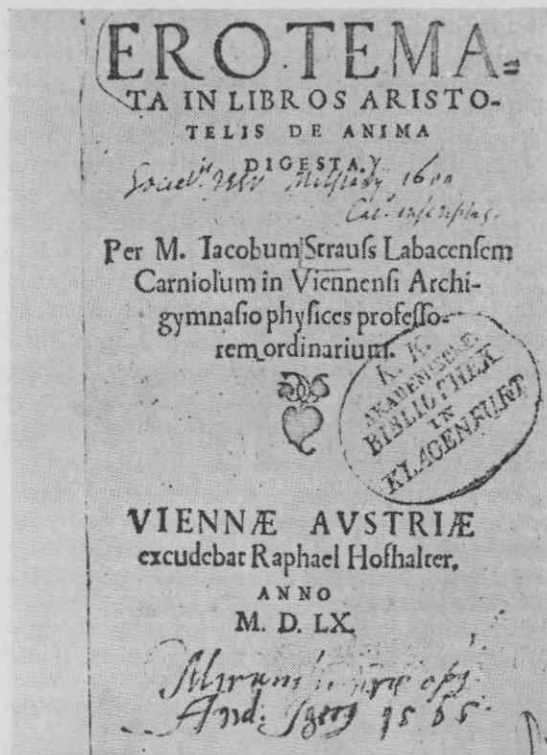
Nato mu čestitajo Ioannes Herzogus, Ioannes Centmeier ter Thomas Rueffius. Zadnji govori v svoji Elegia gratulatoria o njem kot vzgojitelju in učitelju Herbersteinov, pove, da ga je še na Dunaju odlikoval cesar in da je peljal s sabo v Italijo nekaj mladih baronov; in med tistimi, ki mu voščijo vse najboljše ob visoki časti doktorata, je tudi »baron iz plemenitega rodu, ki je — čestitam — tvoj mecen: Žiga, častit po dejanjih in letih, največja čast hiše Herbersteinov«.²⁴ Za sklep mu posvečajo svoje poklone še Sebastianus Edlman Stainstrasser Viennensis Austriacus, Caspar Horvat Pannonius in Nikásios Ellebódios Kasletanós.²⁵ Promoviral ga je profesor medicine Antonio Fracanzano.²⁶

Ne vemo, kje je Strauss živel in deloval do leta 1570, ko ga srečamo v Celju kot rednega fizika štajerskih deželnih stanov, se pravi, deželnega zdravnika.²⁷

Deželni fizikat so na Štajerskem vpeljali nekje sredi 16. stoletja, sprva le za enega samega fizika; proti koncu stoletja je imela dežela svoje fizike ne le v Gradcu, temveč tudi v Celju, Mariboru, Ptuju, Radgoni, Hartbergu, Leobnu in Judenburgu. Mesto deželnega medika ni bilo stalno; čeprav so se zdravniki zanj močno potegovali in je bil s tem položajem združen precejšen ugled ter redni dohodki, je bila služba le začasna pogodba, ki so jo lahko stanovi enostransko odpovedali, če niso bili s fizikom zadovoljni.²⁸ Tako so npr. deželni stanovi, ki Straussu niso bili naklonjeni (slišali bomo še, zakaj), letemu zares odpovedali službo leta 1585, vendar se je moral spor nekako zgladiti. Sicer pa so se odnosi med njim in stanovi nenehno slabšali vsaj že od leta 1578. Poročilo Hansa von Helffenberga, datirano 1. januarja 1578 v Celju, govori o pritožbi celjskega lekarnar-

ja Adama Schweigerja (tudi Schwägerja), češ da Strauss službe ne opravlja vestno, da skrbi bolj za svoj žep kakor za svoje dolžnosti ipd.; še istega leta ga stanovi opozorijo, naj bolje opravlja svojo službo, sicer bo čutil posledice, 1587 mu odtegnejo 50 forintov plače; Strauss se pritoži zaradi odtegljaja in pravi, da stanovi vendar ne morejo tako ravnati z njim, ko je že polnih 16 let v deželni službi. Kaže, da se je pozneje po domala skrajni zaostitvi leta 1585 razmerje nekoliko zboljšalo, vsaj konec 1587 je zaželel odbornikom srečno novo leto in jim poklonil izvod svoje »Practica aufs 88 Jar«. Omenimo še, da je občasno skrbel za zdravstvo tudi v Ptujju in Radgoni²⁹.

V času svojega delovanja v Celju je namreč Strauss izdajal na Dunaju, v Gradcu in Ljubljani koledarje ali pratike, almanah; z izdajanjem je začel že leta 1559, objavljaj pa jih je nepretrgoma za vsako leto do 1583, pa spet od 1587 do 1590.³⁰ V Arhivu Slovenije hranijo izvod njegovega *Almanach Durch Doct. Jacobum Strauss Einer Ersamen löblichen Landschaft des Fürstenthumb Steyr bestelten Physicum gestelt auff das Jar M. D. LXXIX. Mit Fürst. Durchl. Gnad vnd Priuilegio. Gedruckt in der Hauptstat Laybach im Fürstenthumb Crain Durch Johann Mannel;* dodan mu je *Prognosticon Vvnd Practica Aus dem lauff des Gestirns gestellet auff das Jar M. D. LXXIX...*³¹ Oboje je posvetil »Herrn N. Bürgermeister-Richter vnnnd Rath der löblichen Hauptstat Laybach« Janžu Gallenbergu. Prvi del obsega glavne podatke o letu in praznikih, legendo znakov, sledi koledar sam, drugi del, pratika, pa napoveduje pogubno ali ugodno konfiguracijo planetov, slavi kraljevsko umetnost astronomije, govori o vremenu, letini, nesrečah, potresih, vojskah, boleznih itn. Te vrste koledarji so bili zelo priljubljeni; v času, ko so izhajali Straussovi almanahi, sta podobne reči izdajala v Gradcu tudi Hieronim Lauterbach in Georg Stadius, razen njiju pa še medicincev Chr. Widmann (1570), malo pozneje tudi zagrebški kanonik Gregor Farenic (Farenych, leta 1594) in od 1594 do 1598 celo sam znameniti Kepler, tedaj matematik v Gradcu. Podoben koledar (čigav?) je izdal Mandelc v Ljubljani leta 1576 in ga posvetil kranjskim stanovom (zazdaj ni znan noben ohranjen izvod); menda je tiskal koledarje tudi v naslednjih letih.³² Za izdajatelja je bil to donosen posel. Strauss je kdaj pa kdaj dobival celo od stanov nagrade (Ehrungen) za svoje koledarje. Tudi založniki so se radi ukvarjali s prodajo te vrste literature; tako beremo, da je bil Straussov koledar za leto 1589 namenjen katoličanom, a ga je prodajal tudi protestantski knjigotržec, dokler mu stanovi prodaje niso prepovedali.³³

Med tiskom se je v Studijski knjižnici v Celovcu našel izvod Straussovega filozofskega dela Erotemata...

K Straussovim življenjepisnim podatkom lahko še dodamo, da je bil v tesnih zvezah z ljudmi iz kroga antiprotestanta Polidora de Montagnane.³⁴ V že omenjenem poročilu pravi Helffenberg, da je Strauss kar naprej pri Montagnani in njegovih »vnd demselben vill gewärtiger als einem landtman«, da je najbrž z njim v sorodu, da tudi njegovi verski nazori niso kaj prida drugačni od Montagnanovih, čeprav se v svojih pratikah dela, ko da bi bil dober evangeličan. To je bil najbrž pravi razlog za njegove spore s stanovi. V drugo se je poročil leta 1586, ko mu je obporoki napisal svatbeno pesem Tomaž Hren.³⁵

Umril je 28. junija 1590. Na opatijski cerkvi v Celju je ohranjena nagrobna plošča, ki mu jo je dal postaviti svak Andrej Tavčar (Tautscher) iz rodbine Tavčarjev, sorodnikov ljubljanskega škofa.³⁶ Od leta 1578 do smrti je bil lastnik gradu Štravseneck (Strausseneck, tudi Straussenhof) pri Gomilskem, ki je to ime obdržal tudi pozneje.

Po svoje zanimivo je Straussovo stališče v verskih homatijah 16. stoletja. V svojih dunajskih letih se je zatrdno sukaj v protestantsko orientiranih krogih, medtem ko se je pozneje usmeril bolj na katoliško plat. Helffenberg je to zapisal dovolj razločno. Montagnani je hotel celo posvetiti svoj koledar (1579), pa so dali protestantski stanovi iz knjige odstraniti posvetilo.³⁷ Njegovi graški koledarji so bili namenjeni katoličanom, ne-

kaj jih je tiskal pri katoliškem tiskarju Widmanstetterju. Tudi *Descriptio cometae* je posvetil škofu Glušiču, ki je bil izrazito katoliški, dasi ne agresivno protiprotestantski.³⁸ Tendanca tega spisa (ki je pa izšel pri protestantu Mandelcu!) je dovolj razločno katoliška. Helffenbergov stavek o Straussovem pretvarjanju in dozdevnem evangeličanstvu pa bi potrjeval ljubljanski koledar za leto 1579, ki ga je posvetil protestantu Janžu Gallenbergu.³⁹ Hren mu je napisal svatbeno pesem pod konec leta 1586, ko je študiral teologijo pri jezuitih v Gradcu. Kakor koli že, ker je bil odvisen od deželnih stanov, je najbrž od časa do časa zaigral tudi na protestantsko struno.

OPOMBE

1. Hoff, *Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain und demselben einverleibten Istrien*, Laibach 1808, III, 121—122 (ne omenja ne kraja ne leta izida); Denis, *Wiens Buchdruckergeschicht bis MDLX*, Wien 1782, 552; Peinlich, *Zur Geschichte des Buchdruckes, der Bücherzensur und des Buchhandels zu Graz im 16. Jahrhundert*, v *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark* 27 (1879), 142. — 2. Johann Mannels *lateinische Druckwerke (1575—1605)*, v *Mittheilungen des österr. Vereines für Bibliothekswesen* 4 (1900), 1—5, 45—56; 5 (1901), 1—8; tu tudi starejša literatura. — 3. SBL II, 39—40. — 4. Tiskarstvo na Slovenskem. Po literaturi in gradivu Ivana Matičiča sestavil Branko Berčič. Ljubljana 1968, 47. — 5. Fol. 2a: Quarto Non. Novembris prima face anni huīus 77. dum stellarum coelique plagis superisque vacabam, conspexi in dodecatemorio Capricorni prodigiosum cometam, qui instar gladii Persici primo formidabilis apparuit. Latitudo eius erat 9 graduum. Distantia a terra tribus terrae semidiametris. Movetur praeter diurnam illam revolutionem, quae raptu primi mobilis reliquis syderibus est communis a meridie versus septemtrionem indirecte vagando. Iudico autem illum esse de natura Saturni, a quo sibi vicino accensus nobisque mortalibus in signum venturae irae positus est. — 6. Fol. 2b: Constare enim debet omnibus christianis, quod omnes seditiosi et magistratui resistentes seu monarchiam orbis quocunq̄e praetextu turbantes ordinemque divinum labefactantes contra Christum superbenedictum bellum gerant, quod nullus unque impune tentavit. Gregorius ille Magnus verbo et animo et actionibus servus servorum Christi hoc inter filios diaboli et filios Christi distare ait, quod filii irae et diaboli sint seditiosi resistentes magistratui, filii vero Dei pacifici, novum praeceptum Iesu Christi servantes, diligentes se invicem, mutua onera portantes, omnibus sese accommodantes, ut plurimos lucrificent, exemplo sanctissimorum virorum, qui non iudicarunt se prophanos fieri et Ecclesiam veram deserere, si capesserent rempub. inter aethnicos servando concordiam, qua parvae res crescunt, vel in depravato et prorsus degenerare populo Dei. — 7. Vseh-

svjatskij, *Fizičeskie karakteristiki komet*, Moskva 1958, 104 (za ljubeznivo napolilo in pojasnilo se zahvaljujem prof. Franu Dominku). — 8. Drewe, *A History of Astronomy from Thales to Kepler* Cambridge 1953, 365—366. — 9. *Die Matrike der Universität Wien III (1518—1579)*, Graz-Köln 1959, 102. — 10. *Carmen gratulatorium in honorem eruditione et virtute praestantis viri d. m. Iacobi Strauss Labacensis Carniolani, amici su unice colendi, scriptum a Vito Iacobaeo. Viennae Austriae excudebat Raphael Hofhabler (!) anno M. D. LVIII. mense Martio. 4 fol., 4°*. Mikrofilm v NUK. — 11. Fol. 1 b: ... Carniolae patriae nostrae, cui si non omnia, plurimum tamen debes te gratum ac utilem alumnus reddat... — 12. Fol. 2b: *Urbs ubi Carniolae de flumine dicta Labaco/est sita, quam tacitis Savus inundat aquis* Fol. 3a: *Atque Leonhardo sub praeceptore Budina / sacratus studiis mente sagace fuit. / Quo fruitur celebris schola praeceptore Labaci ...* — 13. Fol. 3a: *Hunc fuit et Lucas complexus amo re paterno, / nomina qui campi de bonitate trahit* Na koncu publikacije sta še dva distiha, podpisana z L. C. (= Lucas Gutenfelder?). — 14. O njih glej Aschbach, *Geschichte der Wiener Universität III*, Wien 1888; Denis, o. c., 552—553, 674 do 675; Fossel, *Zur Geschichte des ärztlichen Standes der Steiermark im XVI. und XVII. Jahrhundert*, Separat — Abdruck aus den Mittheilungen des Vereines der Ärzte in Steiermark, Graz 1890, 50. O Cuznerju prim. tudi op. 25. — 15. Prim. negativno Ruplovo mnenje glede tega v *Zgodovini slovenskega slovstva I*, Ljubljana 1956, 198. — 16. *Erotemata in libros Aristotelis de anima digesta per m. Iacobum Strauss Labacensem Carniolum in Viennensi archi-gymnasio physices professorem ordinarium, Viennae Austriae excudebat Raphael Hofhalter anno MDLX*. Denis, o. c. 619—620. Ko je bil članek že v tiskarjni, sem našel izvod tega dela v Študijski knjižnici v Celovcu (gl. sliko). — 17. O Fabriciju (poeta laureatus, matematik in astronom, doktor medicine), Luetanu, magistru artistske fakultete, in Cropazu (*Cropacius*) Aschbach, o. c. — 18. Denis, l. o: operae precium me facturum putavi, si in hac utilissima atque iucundissima philosophiae parte ea, quae olim in celeberrimo archigymnasio Viennensi partim a doctissimis praeceptoribus vivae vocis magisterio perceperam, partim ex eruditissimorum philosophorum monumentis hauseram, succincte et laconice in compendiolum colligerem. — 19: *Carmina gratulatoria ad clarissimum bonarum artium ac philosophiae doctorem Iacobum Strauss Labacensem laurea doctorali in arte medica donatum. Patavii, apud Gratosum Perchacinum die 27. Ianuarii anno Domini M. D. LXV. 4° 10 folijev*. (Izvod v Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel, mikrofilm v NUK). — 20. Prim. tudi *Acta nationis Germanicae artistarum et medicorum 1553—1769*, objavljena v *Atti della nazione Germanica nello studio di Padova*. Per cura di Antonio Favaro. Serie prima. Documenti, vol. I—II. Venezia 1911—1912, I, 50. — 21. *Carmina gratulatoria*, fol. 3a—3b: *Unde tulit docti titulumque decusque magistri, / huncque frequens clarae mirata iuventa Viennae / dilexit solide, magnis et honoribus auxit / dum sacra Naturae mysteria pandit opimae, /*

facundaque docet dum clarius omnia voce, / temporibus priscis quam barbara turba sophorum. / Testis erit Straussii lepidus tuus ille libellus, / qui, quod Aristoteles longo sermone peregit, / perpetuos animi motus, viresque beatas / explicat ingenua (mirum) brevitate fideque. — 22. Ib., fol. 3b: Insuper astrorum sapienter adire recessus / cura fuit, superasque Dei conscendere in arces, / et fati spectare vices, propiusque tueri... — 23. Ib., fol. 4a: Haec licet edoctus maioraque Strausius, ecce / non contentus erat, quamvis ea maxima sunt. Omne Machaonia studium ponebat in arte, / evolvens magni monumenta Galeni, / quicquid et usque sagax medicorum scripserat ordo. ... Ergo Camaenis / Italiae cultas adiit comitantibus oras... Atque Antenoream venit feliciter urbem, / divus ubi rufae caesar cognomine barbae / hospitium sacris construxit amabile Musis. — 24. Ib., fol. 9a (napačno numeriran 10): Hinc Herberstenii, generosa propago, barones / hausero ingeniis flumina grata suis. / His fuit a tenera dux hortatorque iuventa; / hos, annis pureos (!) reddidit arte senes. / Mox et caesarea delectus in urbe Viennae / praestanti physicas laude docebat opes. / Propter ubi summae specimen virtutis et artes / symbolon invicito caesare dante tulit... Pignora clarorum, vera generosa, baronum / sumit ad Ausonias concomitanda domos.

Fol. 9b: Vertit (sc. tua sors) in applausum generosa stirpe baronem, / quem Meoenatem gratulor esse tuum: / nempe Sigismundum gestis senioque verendum / illum, Herbersteniae maximum honore domus. — 25. Ramija (tudi Ramig), Herzoga, Centmeierja-Kleinschmidta, Stainstrasserja omenjajo kot pripadnike germanske nacije v Padovi zgoraj omenjena Acta ter Annales inclutae nationis Germanicae iuristarum Patavii degentis. Tomus primus, objavljeni v Atti della nazione Germanica dei legisti nello studio di Padova. Per cura di Biagio Brugi, vol. I., Venezia 1912. O Čentmaierju prim tudi Allgemeine deutsche Biographie, Bd. 16, Leipzig 1882, 108. O Thomasu Rueffiju, tudi Ruffu, piscu nekaj protestantskih spisov, prim. Denis, o. c., 560, 569—570. Padovanska Acta I, 49 omenjajo kot prokuratorja za leto 1564 tudi Urbana Cuznerja; s Straussom sta torej skupaj študirala v Padovi. Med drugim se tu leta 1598/99 omenja tudi Balthasar Straus Stirus Zylensis (II, 128). — 26. Carmina gratulatoria, fol. 5a. — 27. Fossel, o. c. 50, ga navaja kot fizika v Celju 1570—1591 (v resnici je umrl že 1590), Peinlich, Geschichte der Pest in der Steiermark, Graz 1876—78, I, 394, pravi, da je bil 1559 fizik na Dunaju (!), da je prišel v Celje 1570, v Zur Geschichte des Buchdruckes, 142. pa, da je bil v Celju 1571—1590, medtem ko navaja Janko Orožen, Pregled zgodovine zdravstva v celjski občini, v Poslanstvo slovenskega zdravnika, Ljubljana 1965, 317—318, da je bil Strauss zdravnik v Celju od 1573, pred tem pa da je služboval v Ptujju. Omenja ga tudi Gubo, Geschichte der Stadt Cilli, Graz 1909, 219. — 28. Fossel, o. c., 7.— 29.

Podatki A. Sodnikove po posredovanju iz dež. arhiva v Gradcu (v arhivu SBL) prim. Peinlich, Geschichte der Pest I, 394—395. — 30. Tako Peinlich, Geschichte der Pest, I, 394. Tudi v času, ko je študiral v Padovi? Isti, Zur Geschichte des Buchdruckes, 142: 1572 druckte Bartsch auch einen »Almanach durch Doctorem Jacobum Strauss ainer Ersamen löblichen Landschafft des Fürstentumb Steyer Physicum gestellt auf 1573 mit Sr. Dr. Ertzherzog Carl Gnad und Privilegien«. V Gesch. d. Pest, l. c. omenja še Almanach durch Doctorem Jacobum Strauss, Ainer Ersamen löblichen Landschafft des Fürstenth. Steyer Physicum gestellt auff das Jar 1577. Mit Fr. Dr. Ertzherzog Carl Gnad vnd privilegien, v katerem je tudi Prognosticon vnd Practica Aus dem lauff des gestirns gestellt auff das 1577. Jar. Gedruckt zu Grätz im Fürstshumb Steyer durch Zacharias Bartsch Formschneider, ter koledar 1590, tiskan v Gradcu pri Widmanstetterju. Izvod koledarja za l. 1591. sem tik pred izidom članka našel v Arhivu Slovenije. S. ga je posvetil lj. škofu Janezu Tavčarju, odločnemu katoliškemu obnovitelju (glej sliko na strani 16). Izdajanje v letih 1584—1587 je Strauss prekinil, »weil die Einführung des neuen Kalender-Stiles eine Aufregung unter den Lutheranern (podčrtal P. S.) erregt hatte.« — 31. Ahn, Der erste bekannte Kalender aus Johann Mannels Druckerpresse in Laibach, v Mittheilungen des österr. Vereines für Bibliothekswesen 10 (1906), 128—132. SBL I, 40 napačno navaja avtorjevo ime Joh. Strauss. — 32. Ahn, o. c., 129. — 33. Peinlich, Zur Geschichte des Buchdruckes, 162. — 34. O njem Kidrič, SBL II, 150 in nasl. — 35. Ode sapphica in nuptias nobilis, clarissimi atque excellentissimi viri, Dmni Jacobi Strauss, illustris Phi ac medici, Styriaeque inferioris Procerum physici ordinarii sponsi opt. feliciss. — Et honestiss. virginis Gertrudis, ornatiss. ac spectabilis viri Petri Sporrer in celebri Carniae oppido Ratschach civis fortunae ac animi boni integri filiae sponsae: amore ac observantiae ergo scripta (datirana 1586), v Libellus poematum Thomae Chrönn, NUK Ms. 86, gl. Zgodovinski zbornik 1897, št. 57—60. Prvič je bil Strauss poročen s Konstanco Pilpach, gl. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962 (Buchreihe der Süddeutschen Historischen Kommission, Bd. 10), 193; med njegovimi sinovi se omenjajo Janž, Valter in Jurij, gl. Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant V, Graz 1884, 554. Najbrž je bil njegov sin tudi v op. 25 omenjeni Baltazar. — 36. Ignaz Orožen, l. c.: isti, Celjska kronika, V Celi 1854, 132—133; Janko Orožen, l. c.; Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, 91; Pirchegger l. c.; Bachofen-Hoffer, Jagdgeschichte Steiermarks, Graz 1927, II, 628. — 37. Peinlich, Zur Geschichte des Buchdruckes, 151. — 38. O njem Kidrič, SBL I, 222—223. — 39. O njem Kidrič, SBL I, 201.